

UOT 336.77.01

KREDİT TƏŞKİLATLARINDA MÜHASİBAT UÇOTU SİSTEMİ¹ƏMİRASLANOVA DİLARƏ ƏMİRASLAN qızı²MƏMMƏDOVA ŞƏLALƏ RƏHİM qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti, 1-baş metodist, 2-assistent

dilare.amiraslanova@mail.ru

Açar sözlər: kredit təşkilatları, bank əməliyyatları, mühasibat uçotu, təsərrüfat əməliyyatları, pul vəsaitləri

Kredit təşkilatları hüquqi şəxs kimi, ümumiyyətlə, çox sayda şöbəsi olan, minlərlə insanın işlədiyi, milyonlarla insanın əlaqədə olduğu müəssisələrdir. Bu səbəblə kredit təşkilatlarının təşkilat quruluşu və vahidlər arasındakı koordinasiyası çox əhəmiyyətlidir. Bu quruluş texniki təchizatla və fiziki infrastruktur ilə dəstəklənmək məcburiyyətindədir. Əlavə olaraq kredit təşkilatları (əsasən banklar) cəmiyyətin pul vəsaitləri ilə çalışdığı üçün onlara etibar çox əhəmiyyətlidir. Açıqlıq, şəffaflıq, dürüstlük prinsipləri və yoxlama, bank sektorunun imtinaedilməz ünsürləridir. Banklar haqqında Qanununda banklarla bağlı təşkilat quruluşunun əsas sütunları öz əksini tapmışdır.

Kredit təşkilatlarında həm şöbələrin bir-birləri ilə həm də ümumi rəhbərlik ilə davamlı əlaqə halında olmaları, üfui və şaquli məlumat axınının çox sürətli bir şəkildə təmin edilməsi tələb olunur. Bank əməliyyatlarına aid məlumatların yazıldığı, təsnifləşdirildiyi və hesabata alındığı vahidlər mühasibat uçotu xidmətləridir. Bu səbəbdən istər şöbələr arasında və istərsə də ümumi rəhbərlik səviyyəsində əlaqə təmin etmənin ən əhəmiyyətli vasitəsi mühasibat uçotu sisteminin təşkilidir. Banklardakı əməliyyatlar, özünəxas bəzi xüsusiyyətlər daşdığından mühasibat tətbiqlərinə təsir etməkdədir. Məsələn: təşkilati olaraq tək bir vahid olmalarına baxmayaraq, hər bir şöbə öz mühasibat qeydlərini digərlərindən müstəqil olaraq uçota almaqdadır. Şöbələrdəki əməliyyatlar ümumi rəhbərlik tərəfindən konsolidə edilir. Digər bir cəhət, xarici pulla əməliyyatlar ölkəmizdə Azərbaycan manatı qarşılığı ilə mühasibatlıqda öz əksini tapmasıdır. Banklar isə xarici pullu əməliyyatları həm sabit, həm də cari məzənnə üzərindən uçota alır. Bir başqa xüsusiyyət isə banklarda varlıq və qaynaqlarda (ehtiyatlarda) dəyişmə yaratmayan əməliyyatların və bunların yaratdığı öhdəliklərin çox tez rast gəlinən bir vəziyyət olması səbəbiylə bank qeydlərində nəzm hesabları geniş olaraq istifadə edilməsidir [1].

Kredit təşkilatlarında tətbiq olunacaq mühasibat uçotu sistemi aşağıdakı başlıqlar altında ələ alınmaqdadır.

-Bankların hesab və qeydiyyatında şəffaflıq və tək uçotun təmin olunması.

-Qanunsuz və qeydiyyatsız uçotun qarşısının alınması.

-Fəaliyyətlərin həqiqi mahiyyətinə uyğun olaraq, sağlam və etibarlı bir şəkildə uçota alınması.

-Konsolidə və konsolidə olmayan əsasda maliyyə vəziyyətləri, maliyyə nəticələri ilə rəhbərliyin fəaliyyəti haqqında məlumatları ehtiva edən maliyyə hesabatlarının vaxtında və doğru bir şəkildə hazırlanması, raportlanması və nəşr etdirilməsi ilə bağlı əsas, üsul və qanunların təyin olunmasıdır.

Mühasibat uçotu sistemi vəsaitlərin və təsərrüfat əməliyyatlarının dinamikasının pul formasında, sənədlərə əsaslanan fasiləsiz və bir-birilə əlaqəli əks etdirilməsidir. Dövlət idarəetmə orqanları tərəfindən qanuniləşdirilmiş statistik məlumat massivlərinin formalaşdırılması üçün vahid qayda və formalarda həyata keçirilir. Mühasibat uçotunun məlumatları əsasında mühasibat hesabatı-kredit təşkilatlarının hesabat dövrü (ay, rüb, il) üzrə vəsaitlərinin və maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin vəsaitlərinin vəziyyətini xarakterizə edən göstəricilər sistemi tərtib olunur. Mühasibat uçotunun əsas məqsədi aşağıdakılardır [2]:

-kredit təşkilatının fəaliyyəti və onun əmlak vəziyyəti haqqında mühasibat hesabatının daxili investitorlar, kreditorlar və mühasibat hesabatının digər istehlakçıları üçün lazımı, ətraflı (geniş), doğru və dolğun informasiyanın formalaşdırılması;

-bütün bank əməliyyatlarının, tələb və öhdəliklərinin mövcudluğu və hərəkətinin, kredit təşkilatı tərəfindən maddi və maliyyə ehtiyatlarının istifadəsinin müfəssəl, tam və səhih mühasibat uçotunun aparılması, kredit təşkilatının maliyyə sabitliyinin təmin olunması, onun fəaliyyətinin mənfi nəticələrinin qarşısının alınması üçün təsərrüfatdaxili ehtiyatların üzə çıxarılması;

-idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsi üçün mühasibat uçotunun istifadə edilməsi.

Mühasibat uçotu sistemi dünya praktikasında qəbul olunmuş tam sənədləşdirmə; inventarlaşdırma; informasiyanın hesablarda cəmləşdirilməsi; ikihesablı qeydlər; balans və hesabatın tərtib edilməsi prinsiplərinə əsaslanır. Mühasibat uçotu vacib və mürəkkəb bir sistemdir. Müəssisənin gələcəyi bəzi hallarda bu sistemin düzgün və effektiv qurulmasından aslıdır. Mühasibat şöbəsinin işi müəssisənin daxili idarəetmə hesabatlarının və maliyyə hesabatlarının hazırlanması, vergi uçotunun aparılmasıdır. Burada biliklər ilə yanaşı, işçi-mühasiblər arasında işlərin düzgün bölüşdürülməsi, qarşılıqlı yardımlaşma və komanda şəklində işləmə kimi amillər də mühüm rol oynayır. Ümumən kredit təşkilatları olaraq bank sistemində mühasibat uçotunun əsas vəzifələri aşağıdakılardan ibarətdir.

- bankın fəaliyyəti, aktivləri, öhdəlikləri və kapitalın vəziyyəti haqqında maliyyə hesabatlarının daxili istifadəçilərinə: rəhbərliyə, təsisçilərə, bankın iştirakçılarna (payçılarna, səhmdarlarına), habelə xarici istifadəçilərə: investitorlara, kreditorlara, nəzarət və dövlət orqanlarına, maliyyə hesabatlarının digər istifadəçilərinə dolğun, tam, düzgün və təfsilatı ilə məlumatların təqdim olunması;

- aparılan bütün bank əməliyyatları haqqında, tələb və öhdəliklərin mövcudluğu və bank tərəfindən istifadə olunan maddi və maliyyə resursları haqqında ətraflı, tam və düzgün uçotun aparılması;

- bankın aktivlərinin mövcudluğu və hərəkəti, nağd pul və digər qiymətlilərin saxlanması, əmək resurslarının, xüsusi və cəlb olunmuş vəsaitlərin səmərəli istifadəsi, habelə bank tərəfindən aparılan digər əməliyyatlar üzrə nəzarətin təmin olunması.

Banklarda mühasibat uçotunun təşkili və aparılmasında, bank əməliyyatlarının aparılması üzrə qanunvericiliyin təmin olunmasında, uçot siyasətinin formalaşdırılmasında, maliyyə hesabatlarının düzgün, tam və vaxtında təqdim olunmasında ilk növbədə bank rəhbərliyi məsuliyyət daşıyır.

Banklarda mühasibat uçotu, bankın hüquqi şəxs kimi qeydiyyatına alındığı gündən onun yenidən təşkili və ya qanunvericiliyə uyğun olaraq digər şəkildə ləğv olunması tarixinə qədər fasiləsiz olaraq aparılmalıdır. Bank aktivlərin, öhdəliklərin, xüsusi kapitalın və onlar üzrə həyata keçirilən əməliyyatların uçotunu Hesablar Planına uyğun olaraq müvafiq balans və balansdankənar hesablarda ikili yazılış üsulu ilə həyata keçirir.

Banklarda mühasibat uçotu MHBS-yə əsasən müəyyən olunmuş prinsiplərə: hesablama metodu, fasiləsizlik, şəffaflıq (aydınlıq), əhəmiyyətlilik, etibarlılıq və müqayisəlilik prinsiplərinə uyğun həyata keçirilir [3].

Banklarda analitik uçot kağız və ya elektron daşıyıcıları vasitəsilə köməkçi mühasibat jurnallarında və ya şəxsi hesablarda aparılır. Sintetik uçot üzrə məlumatlar baş kitab, kassa kitabı, dövrüyyə cədvəlləri və balanslardan (gündəlik, aylıq və illik) ibarətdir. ABİS vasitəsilə alınan balans və balansdankənar hesablar üzrə gündəlik dövrüyyə-qalıq cədvəlində hesablar üzrə giriş qalığı, hesabın debeti və krediti üzrə dövrüyyə, çıxış qalığı məbləğləri əks olunur. ABİS-də gündəlik olaraq qalıq cədvəlləri çap olunur, bankın baş mühasibi və rəhbəri tərəfindən imzalanır. Gündəlik olaraq, baş mühasib analitik uçot məlumatlarını sintetik uçot məlumatları ilə üzləşdirir və üzləşdirmənin aparılması faktını qalıq cədvəlində və balansda öz imzası ilə təsdiqləyir. Baş mühasibin tapşırığına əsasən üzləşdirməni digər mühasibat işçisi həyata keçirdikdə, həmin şəxs aparılmış üzləşmə

haqqında sənədə imza edir. Üzləşmə zamanı hər hansı bir fərq müəyyən olunduqda onun səbəbləri araşdırılır və uyğunsuzluğun aradan qaldırılmasına dair müvafiq tədbirlər həyata keçirilir. Əgər hər hansı səhv üzrə düzəliş mühasibat yazılışlarının aparılması tələb olunarsa, həmin yazılışlar Milli Bankın müvafiq normativ xarakterli aktları ilə müəyyən olunmuş qaydada həyata keçirilir [4].

Mühasibat uçotunun təşkilinə ümumi tələblər və baş mühasibin hüquq və vəzifələri.

Bankın mühasibat uçotunun təşkili və aparılmasına, qanunvericiliyə riayət olunmasına bank rəhbərliyi məsuliyyət daşıyır. Bank rəhbərliyi mühasibat uçotunun düzgün aparılması üçün zəruri şərait yaratmalı, habelə uçot sənədlərinin və məlumatların rəsmiləşdirilməsi və təqdim edilməsi qaydası üzrə bankın uçot siyasətinin tələblərinin uçota aidiyyəti olan bütün bölmələr, xidmətlər və işçilər tərəfindən yerinə yetirilməsini təmin etməlidir. Banklarda mühasibat uçotunun aparılmasına bankın baş mühasibi başçılıq edir və o, Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinə uyğun fəaliyyət göstərir. Bankın baş mühasibi vəzifəsinə «Banklar haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanunu ilə müəyyən olunmuş tələblərə cavab verən şəxs təyin edilir. Bankın baş mühasibi qüvvədə olan qanunvericilik aktlarını, Milli Bankın normativ xarakterli sənədlərini, bankın daxili qaydalarını öz işində rəhbər tutur və MHBS-yə uyğun olaraq müəyyən olunmuş mühasibat uçotunun ümumi metodoloji prinsiplərə əməl olunmasında məsuliyyət daşıyır. Baş mühasib bank rəhbərliyi ilə birlikdə mal və qiymətliyə, pulların mədaxil və məxarici üçün əsas olan sənədləri, habelə hesablaşma sənədlərini imzalayır. Göstərilən sənədlər baş mühasibin imzası olmadıqda etibarsız sayılır və icraya qəbul edilmir. Bank rəhbərliyi ayrı-ayrı uçot sahələri üzrə sənədləri imzalamaq hüququnu yazılı sərəncamla digər müvəkkil şəxslərə verə bilər. Təşkilatçılıq və nəzarət funksiyalarını icra edən bankın rəhbərləri müvəqqəti olaraq işdə olmadıqda baş mühasib onların vəzifələrini, habelə mühasibat əməliyyatlarının bilavasitə yerinə yetirilməsi üzrə vəzifələri həyata keçirə bilməz.

Bu gün mühasibat uçotu müəssisənin elə bir sahəsidir ki, bu sahədən müəssisə gəlir də əldə edə bilər, zərər də. İdarə heyətinin müəssisənin fəaliyyəti ilə bağlı effektiv qərarlar qəbul etməsi vaxtında və düzgün idarəetmə uçotunun məlumatları ilə təmin etməsindən asılıdır. İnvestorların, kreditorların, müştərilərin qərarları maliyyə hesabatlarında təqdim olunan müəssisənin maliyyə vəziyyətindən asılıdır.

Kredit təşkilatları mühasibat uçotunun təşkilini həyata keçirərkən uçot siyasətini, mühasib işinin təşkilati formasını, Azərbaycanda qüvvədə olan forma və metodlara əsaslanaraq, ümumi metodoloji prinsiplərə riayət etməklə mühasibat uçotunun forma və metodlarını, uçot məlumatının işlənməsi texnologiyasını, idarəetmə uçotunu, hesabat və nəzarət sistemini müstəqil surətdə müəyyən edə bilər.

Kredit təşkilatları öz filiallarını, nümayəndəliklərini, şöbələrini ayrıca balansla ayıra bilər. Kredit təşkilatlarının uçot siyasəti dedikdə onun seçdiyi mühasibat uçotunun aparılması üsullarının cəmi: ilkin müşahidə, dəyər əsasında ölçmə, təsərrüfat fəaliyyəti faktlarının cari qruplaşdırılması və yekun ümumiləşdirilməsi başa düşülür. Mühasibat uçotunun aparılması üsullarına təsərrüfat həyatının faktlarının qruplaşdırılması və qiymətləndirilməsi, aktivlərin dəyərinin ödənilməsi, sənəd dövriyyəsinin təşkili üsulları, mühasibat uçotu hesablarının istifadə üsulları, uçot registrləri sistemi, informasiyanın işlənməsi və digər üsul və metodlar aid edilir [5].

Kredit təşkilatlarında, onun filiallarında uçot siyasətinin tərkibində mühasibat uçotu hesablarının Mərkəzi Bankının təsdiq etdiyi hesablar planına əsaslanan iş planı; filialları ilə hesablaşma qaydası, Mərkəzi Bankın qanunvericiliyinə və normativ aktlarına zidd olmayan ayrı-ayrı uçot əməliyyatlarının aparılması qaydası; inventarlaşdırmanın aparılması qaydası və əmlak növlərinin və öhdəliklərin qiymətləndirilməsi metodları; sənəd dövriyyəsi qaydaları və uçot informasiyasının işlənməsi texnologiyası; bank daxilində aparılan əməliyyatlara nəzarət qaydası; analitik və sintetik uçot sənədlərinin çapa verilməsi qaydası və dövriliyi, mühasibat uçotunun aparılması üçün digər lazımı qərarlar təsdiq edilməlidir.

Uçot siyasətinin tamlıq, vaxtlı-vaxtında olma, ehtiyatlılıq, məzmunun qarşısında üstünlüyü, qeyri-ziddiyyətlik, səmərəlilik tələbləri vardır.

Bu tələblərə əsasən məlumatlardan əldə ediləcək səmərə onun alınmasına çəkilən məsrəflərdən artıq olmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Əsgərova R. Pul, kredit və banklar. Bakı: Mütərcim, 2007, 391 s.
2. Hüseynov İ. Bank Uçotu. Bakı: UNEC, 2014, 227 s.
3. Bəşirov R.A. Bank işi, Bakı: UNEC, 2007, 117 s.
4. Dr. Yusuf Dinç (Ünite 1,2), prof.dr. Hüseyn Akay (Ünite 3,4), Eskişehir: Ocak, 2013.
5. Yıldırım M. Banka Mühasebesi. İstanbul, Bankalar Birliğı Yayınları, 2008.

РЕЗЮМЕ

СИСТЕМА БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА В КРЕДИТНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ

Амирасланова Д.А., Мамедова Ш.Р.

Ключевые слова: *кредитные организации, банковские операции, бухгалтерский учет, хозяйственные операции, денежные средства*

В статье дается подробная информация о действиях, направленных на соответствие системы бухгалтерского учета требованиям международных стандартов финансовой отчетности в кредитных учреждениях, действующих в Азербайджанской Республике. Подробно описаны формы, принципы и требования системы бухгалтерского учета.

SUMMARY

ACCOUNTING SYSTEM IN CREDIT INSTITUTIONS

Amiraslanova D.A., Mammadova Sh.R.

Key words: *credit organizations, banking operations, accounting, business operations, cash*

This article provides detailed information on actions aimed at matching the accounting system with the requirements of international financial reporting standards in credit institutions operating in the Republic of Azerbaijan. The forms, principles and requirements of the accounting system are described in detail.

Daxilolma tarixi:	İlkin variant	18.05.2018
	Son variant	28.09.2018